

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Nükleer Silahların Gölgesinde Keşmir Meselesinin Çözüm Senaryoları

Resolution Scenarios of the Kashmir Issue in the Shadow of Nuclear Weapons

Kaan KILIÇ

Dr.,
Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk
Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, İstihbarat
Çalışmaları Anabilim Dalı,
kaanklc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7926-1662

Cilt / Issue: 12(1) 183-214

Geliş Tarihi: 11.03.2024

Kabul Tarihi: 13.02.2025

Atf: Kılıç, K. (2025). Nükleer silahların gölgesinde Keşmir meselesinin çözüm senaryoları. *Tesam Akademi Dergisi*, 12(1), 183-214. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1451080>.

Öz

Keşmir meselesi, Hindistan ve Pakistan'ın kuruluşundan itibaren uluslararası kamuoyunu en çok meşgul eden konulardan birisidir. Keşmir nedeniyle iki ülke defalarca karşı karşıya gelmiş ve gerçekleşen konvansiyonel savaşlar, Hindistan'ın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. İki ülkenin nükleer silahlara sahip olması ile dünya kamuoyu yaşanan çatışmalarda daha tedirgin hale gelmiştir. Çalışmanın temel iddiası, Keşmir'de çözümün 1949 tarihinde kurulan Ateşkes Hattı'nın Hindistan ve Pakistan arasında kalıcı sınır olarak kabul edilmesiyle sağlanacağıdır. Nükleer silahlara sahip olan iki devletin arasında bağımsız bir Keşmir devletinin kurulması, kurulsun bile varlığını uzun süre muhafaza etmesi düşük bir ihtimal olarak görülmektedir. Çalışmanın destekleyici iddiası, iki ülkenin nükleer silahlara sahip olması ile geniş çaplı konvansiyonel savaşların yerini sıkça yaşanabilecek sınır çatışmalarına bırakacağıdır. Bu iddiayı test etmek amacıyla ilk önce iki devletin Keşmir'i ele geçirmek amacıyla yaptığı savaşlar tarihsel perspektiften ele alınacak, daha sonra iki ülkenin nükleer silah elde etme süreçleri incelenecektir. Nükleer silahların elde edilmesinden sonraki sürecin ele alınmasıyla birlikte çalışmanın üçüncü bölümünde ise Keşmir'de muhtemel çözüm senaryoları tartışılacaktır. Çalışmada açık kaynaklardan verilerin yanı sıra ABD tarafından gizliliği kaldırılan istihbarat belgeleri de kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Pakistan, Keşmir, Nükleer Silah, Plebisit

Abstract

The Kashmir has been one of the issues that has most preoccupied the international public since the establishment of India and Pakistan. The two countries have clashed many times over Kashmir, and conventional wars

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

have resulted in India's superiority. With the two countries having nuclear weapons, world public opinion has become more anxious about the conflicts. The main claim of the study is that the solution in Kashmir, will be supplied by accepting the Ceasefire Line established in 1949 as a permanent border between India and Pakistan. It seems unlikely that an independent Kashmir state will be established between two states that have nuclear weapons. And even if it is established, it will not maintain its existence for a long time. The supporting claim of the study is that because of the two countries have nuclear weapons, large-scale conventional wars will be replaced by frequently seen border conflicts. In order to test this claim, firstly, in the light of historical perspective, the wars between the two states to seize Kashmir, will be discussed. And then, the processes of the two countries to have nuclear weapons will be examined. In the third part of the study, along with the process after the acquisition of nuclear weapons, possible solution scenarios in Kashmir will be discussed.

Keywords: India, Pakistan, Kashmir, Nuclear Weapons, Plebiscite.

Extended Abstract

Kashmir has been one of the most critical conflict areas since the establishment of India and Pakistan. The problematic division of India after World War II is the pivotal source of conflicts in the region. With the withdrawal of the British, Indian lands were divided into a Pakistan consisting of East and West Pakistan, and India, a member of the "British Commonwealth". The principalities within India were given the authority to decide which country they would join. One of these principalities was the principality of Kashmir. Kashmir, whose population is predominantly Muslim, was ruled by a Hindu Maharaja. Kashmir became one of the most important unresolved problems as the Maharaja could not decide which country to join, pursued the ideal of an independent Kashmir, and eventually the conditions led to the accession to India. The fact that Pakistani tribes went to the region to put pressure on the Hindu Maharaja caused the Maharaja to request military support from India. With the annexation of Kashmir to India, India and Pakistan came face to face and as a result of the war, the UN decided to establish a ceasefire line and hold a plebiscite in Kashmir. However, one of the conditions of the plebiscite is that Pakistani armed forces withdraw from the region and enough Indian soldiers remain in the region to ensure security. Since Pakistan did not withdraw its armed

forces and India pointed out these forces as a threat, the conditions for holding a plebiscite in the region, could not be realized.

There have been many conflicts between the two countries over Kashmir, and India won the conventional wars. Because of the two countries having nuclear weapons conventional wars were replaced by frequent border conflicts. According to the NPT agreement, countries that tested nuclear weapons until January 1, 1967, gained the right to possess nuclear weapons. By this date, the fact that the UK, USA, France and the USSR, as well as China, had conducted nuclear weapons tests made India uneasy, and India started the initiatives to acquire nuclear weapons. India, which initially developed nuclear technology for peaceful purposes and received support from countries such as the USA and Canada, did not sign the NPT agreement and conducted its first nuclear weapons test in 1974. India's acquisition of nuclear weapons made Pakistan worry, and Pakistan, which was currently at a conventional disadvantage against India, tried to correct this imbalance by acquiring nuclear weapons. In addition to the USA and Canada, China is also influential in the development of Pakistan's nuclear technology. China supported Pakistan's nuclear development to balance India in Southeast Asia. As a result, when Pakistan tested nuclear weapons in 1998, it was understood that both India and Pakistan had nuclear weapons. The Kargil War in 1999 caused panic in the world because the two countries had nuclear weapons, and the war came to an end in a short time because of international pressure. It appears there was no large-scale conventional war between the two countries after the war in 1971.

Considering the possible scenarios for the solution to the Kashmir issue in the current conjuncture, it is considered that the least likely is the establishment of an independent Kashmir state. It seems unlikely that an independent Kashmir state will be established between two states that have nuclear weapons. And even if it is established, it will not maintain its existence for a long time. Another scenario regarding Kashmir is the implementation of the plebiscite decision taken after the First Kashmir War. However, for this decision to be implemented, Pakistan must withdraw its paramilitaries from the region and India must maintain a limited number of security forces. The main claim of the study is that the solution in Kashmir will be supplied by accepting the Ceasefire Line established in 1949 as a permanent border between India and Pakistan. Within these borders, it would be better for humanity if both Pakistan and India displayed a government that

respects human rights and uses their resources for the welfare of the people. The supporting claim of the study is that because the two countries have nuclear weapons, large-scale conventional wars will be replaced by frequently seen border conflicts. To test this claim, firstly, in the light of historical perspective, the wars between the two states to seize Kashmir, will be discussed. And then, the processes of the two countries to have nuclear weapons will be examined. In the third part of the study, along with the process after the acquisition of nuclear weapons, possible solution scenarios in Kashmir will be discussed. In addition to data from open sources, intelligence documents declassified by the USA will also be used in the study.

Giriş

Yaklaşık iki milyar kişinin yaşadığı Güney Asya, nüfus yoğunluğu bakımından dünyanın en yoğun bölgesidir. Bölgenin içerisinde birbirinden farklı kültürlere sahip birçok millet yaşamaktadır. Bölgenin önemli ülkelerinden olan Hindistan ve Pakistan, uzun bir süre boyunca İngiliz egemenliği altında kalmış ve 1947 yılında kusurlu bir sınır ayırma yöntemiyle bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra ortaya çıkan sorunlar, bu iki devletin dış politikasının şekillenmesinde önemli etkenlerden olmuştur. İngilizlerin bölgeye gelmesine kadar bir arada yaşayan Müslüman ve Hindular, İngilizlerin Hint yarımadasını işgal etmesinden itibaren farklılıkların körüklenmesi ile birbirlerine düşman hale gelmiştir. İngilizlerin yarımadayı terk etmesiyle birlikte Hindistan ve Pakistan, başta Keşmir olmak üzere birçok sorunlu konuda karşı karşıya gelmiştir. Fiili olarak üç parçaya bölünmüş olan Keşmir, Pakistan, Hindistan ve Çin tarafından kontrol edilmektedir.

Şekil 1

Keşmir Haritası

Kaynak: BBC News Türkçe Resmi İnternet Sitesi, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49234725> Erişim: 03.02.2025.

1947 yılındaki Hindistan-Pakistan Savaşı sonrası ikiye bölünen Keşmir'in batısında kalan topraklar Pakistan'ın kontrolüne girmiş ve bu bölge Azad Keşmir olarak bilinmektedir. Doğuda kalan topraklar ise Hindistan tarafından yönetilmekte olup bölge Cammu Keşmir olarak adlandırılmaktadır. Keşmir'de varlık gösteren üçüncü devlet ise Çin'dir. 1962 yılında Hindistan ve Çin arasındaki savaştan sonra bölgedeki toprakların bir kısmı Çin'in kontrolüne girmiş ve bu bölgeye Aksay Çin adı verilmiştir. Shaksgam Vadisi ise 1963 yılında Pakistan tarafından Çin'e devredilmiştir. Hindistan, iki bölgenin de (Aksay Çin ve Shaksgam Vadisi) Keşmir'in bir uzantısı olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle Çin, Keşmir sorununda taraflardan birisi haline gelmiştir. Ancak bu çalışmada Keşmir sorunu, Hindistan ve Pakistan arasındaki hususların ele alınması suretiyle işlenecektir.

Hindistan ve Pakistan arasındaki rekabet ve düşmanlık onlarca yıldır süregeldiği gibi Hindistan'ın nükleer silah elde etme arzusu, Pakistan'ın da nükleer silah elde etmek için araştırmalar yapmasına neden olmuş ve iki ülke nükleer silah elde etme yarışına girişmiştir. Nükleer silahların mutlak bir mahvoluş getireceğini iddia eden nükleer kötümserler olduğu gibi nükleer silahlar sayesinde konvansiyonel savaşların önleneyeceğini düşünen nükleer optimistler de bulunmaktadır. Çalışmanın temel tezi, Keşmir'de çözümün, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1949 tarihinde kurulan Ateşkes Hattı'nın Hindistan ve Pakistan arasında kalıcı sınır olarak kabul edilmesiyle sağlanacağıdır. Nükleer silahlara sahip olan iki devletin arasında bağımsız bir Keşmir devletinin kurulması, kurulsun da varlığını uzun süre muhafaza etmesi düşük ihtimal olarak gözükmektedir. Çalışmada bu tezi test etmek maksadıyla Hindistan ve Pakistan'ın arasındaki sorunlar "Keşmir meselesi" özelinde ele alınacaktır. Çalışmanın destekleyici iddiası, iki ülkenin nükleer silahlara sahip olması ile geniş çaplı konvansiyonel savaşların yerini sıkça yaşanabilecek sınır çatışmalarına bırakacağıdır. Çalışmanın ilk kısmında tarihsel açıdan Keşmir meselesinin gelişimi işlendikten sonra, nükleer silahların ortaya çıkması ile konvansiyonel savaşların yerini, sınır çatışmalarına bırakmasıyla ilgili süreç ele alınacaktır. Çalışmanın son kısmında, Keşmir sorunundaki muhtemel çözüm senaryoları incelenecektir. Çalışmada elektronik kaynaklar, süreli yayınlar, kitaplar ve açık kaynaklardan derlenen bilgilerin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency- CIA) tarafından yayımlanan istihbarat belgelerinden de faydalanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak süreç analizi ve nitel veri analizi tercih edilmiştir.

Keşmir Meselesinin Arka Planı

Keşmir’de yaşanan çatışmaların ve huzursuzlukların kökeni 19. yüzyılın ortalarına kadar dayanmaktadır. İngilizler ile Sihler arasında yaşanan çatışmaların ertesinde imzalanan 1846 tarihli “*Amritsar Antlaşması*” sonrası (Erdal, 2018, s. 87), Hindu Gulab Singh, Keşmir’i İngiliz East India Company’den belirli bir ücret karşılığında satın almıştır (Duman, 2019, s. 1511) ve nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Keşmir, Hindu Mihrace tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Hindu Mihrace’nin baskısı altında yaşayan Müslüman topluluklar, yer yer ayaklansalar da hürriyetlerini elde edebilecek bir kuvvet ortaya koyamamışlardır.

II. Dünya Savaşının ardından İngiliz kolonilerinin içerisinde yaşayan toplulukların ayaklanması neticesinde Hindistan ve Pakistan bağımsızlıklarını kazanmış ve Keşmir meselesi iki ülke arasında bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sorunun nedenlerini anlayabilmek amacıyla iki ülkenin bağımsızlıklarına giden süreç ve akabinde sorunlu olarak sınırların belirlenmesi ile ilgili detayların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler, sadece Hintlilerden meydana gelen bir kuvvet oluşturmuş ve Hintlileri Ortadoğu’daki cephelerde kullanmıştır. Bu kuvvetin teşkil edilmesinin bir karşılığı olarak İngiltere, bazı eyaletlerdeki sınırlı yetkileri, o bölgenin halkı tarafından seçilen yerlilere bırakma kararı almıştır (Armaoğlu, 2019, s. 503). İngilizlerin vermiş olduğu bu yetkiler, Hindistan halkı tarafından yeterli bulunmamış ve halihazırda var olan bağımsızlık hareketi, Hinduların lideri Mahatma Gandhi ve Müslümanların lideri Muhammed Ali Cinnah önderliğinde daha da genişlemiştir (Armaoğlu, 2019, s. 503). Bağımsızlık hareketinin ivmesini kontrol altında tutmak isteyen İngiltere, 1935 yılında hazırladığı yeni anayasa ile eyaletlerdeki yönetim yetkilerini Hintli yöneticilere ve bakanlara bırakma kararı almıştır (Uçarol, 1987, s. 552). Aynı yıllarda Hindistan içerisinde yaşayan Müslümanlar tarafından, Hint kültürünün kendi kültürlerini ve özgürlüklerini zedelediği, birlikte yaşamın artık mümkün olmadığı ve bu yüzden Hindistan’daki Müslümanların kendilerine ait bir devlet kurmaları gerektiği fikri güçlü bir şekilde dillendirilmiştir (İlahi, 2003, s. 78). 23 Mart 1940 yılında Lahor’da toplanan “Müslümanlar Birliği Cemiyeti Kongresi”, Hindulardan bağımsız bir Pakistan Devleti kurulmasını kararlaştırmışlardır (Uçarol, 1987, s. 552).

II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Hindistan üzerindeki kontrolünü biraz daha gevşeterek, hükümetin de yerli halk arasından seçilen

kişilerden olabileceğine karar vermiştir. Ancak bu hakkı tanırken Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarını da kendi elinde tutmaya gayret etmiş ve savaş sonrası Hindistan'a bağımsızlık verileceğini deklare etmiştir (Armaoğlu, 2019, s. 503). II. Dünya Savaşı sonrası başlayan dekolonizasyon süreciyle birlikte birçok ulus bağımsızlığını kazanırken Hindistan ve Pakistan da 1947 yılında bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu iki ülkenin kuruluşunda sınırlar, İngiltere'nin sınırların belirlenmesi konusundaki komisyonun başkanı olarak atadığı Sir Cyrill Radcliffe tarafından, beş hafta gibi kısa bir süre içerisinde belirlenmiştir (Bonney, Maini ve Malik, 2012, s. 2). Radcliffe'in belirlediği sınırlara göre İngiltere, Hindistan'ı, Doğu Pakistan'ı da içeren bir Pakistan İslam Cumhuriyeti ile "İngiliz Uluslar Topluluğu" içerisinde bulunacak olan bağımsız bir Hindistan olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Bonney, Maini ve Malik, 2012, s. 2). Hindistan Başbakanı Nehru, Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı çıkmıştır. Nehru'ya göre Hindistan'ın içerisinde yaşayan Müslümanlar etnik olarak farklı bir yapıda değil, sadece "Müslüman Hintliler"dir. Hindistan'daki Müslümanlar, Budistler, Shistler, Jainistler ve Hristiyanlar, hep birlikte Hint kültürünü oluşturmaktadır ve bu nedenle Pakistan diye ayrı bir devlet kurmak yanlıştır (Shungur, 1995, 4). Nehru, Hindistan içerisinde yaşayan bir Müslüman ya da Hristiyan'ın yurtdışında bir ülkeye gittiğinde Müslüman Hintli ya da Hristiyan Hintli şeklinde tanımlanacağını ileri sürmektedir (Nehru, 1989, s. 62). Dolayısıyla Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına gösterilen gerekçenin sadece dini bir gerekçe olduğunu etnik açıdan bir mana taşımadığını düşünmektedir. Öte yandan Cinnah'a göre ise Birleşik Hindistan sadece ve sadece Hintlilerin ana yurdu olabilir, Müslümanlar için Birleşik Hindistan'da hür bir şekilde yaşamak mümkün değildir (Shungur, 1995, s. 4). Cinnah'ın bu görüşüne karşın Nehru, Müslümanlar ve diğer topluluklar arasındaki anlaşmazlıkların İngiltere tarafından kışkırtıldığını düşünmektedir ve bir arada yaşamamak için bir sebep olmadığını iddia etmektedir (Ataöv, 1960, s. 198). Sonuç itibarıyla Hindistan ve Pakistan İslam Cumhuriyetinin (Doğu ve Batı Pakistan olmak üzere tek bir Pakistan İslam Cumhuriyetinden bahsedilmektedir.) kurulmasıyla birlikte, o güne kadar dünya üzerinde görülen en büyük göç hareketliliklerinden biri yaşanmıştır. Hindistan'ın içerisinde yaşayan birçok Müslüman, Doğu'ya ve Batı'ya doğru hareket ederken, bu bölgelerde yaşayan Hintlilerin birçoğu da Hindistan'a doğru hareket etmiştir. Greene'nin iddiasına göre neredeyse 12 milyon insan bu göç hareketliliğine katılmıştır (Greene ve College, 1966, s. 393).

Radcliffe planı doğrultusunda İngiltere, 563 Prensliği hangi ülkeye

katılacakları konusunda özgür bırakmıştır. Bu prenslikler içerisinde yer alan ve Hintli bir Mihrace tarafında idare edilen Keşmir'in statüsü ise Pakistan ve Hindistan arasındaki çatışmaların çıkış noktalarından birisini oluşturmaktadır. Keşmir bölgesi, daha evvel de değinildiği gibi, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan fakat yöneticisi Hindu Mihrace olan bir bölgedir. Başlangıçta Mihrace Mahara Hari Singh, Hindistan veya Pakistan'a bağlanmak yerine, bağımsız bir Keşmir Devleti kurabilmek için zaman kazanmanın çarelerini aramaktaydı (Güler, 2017, s. 2). Mihrace'nin izlediği zaman kazanma politikasından dolayı Keşmir'in Hindistan'a bağlanacağını düşünen Pakistanlılar, Keşmir'e asker sevk ederek bölgeyi kontrol altına almaya çalışmıştır (Armaoğlu, 2019, s. 504). Ancak bu hususu farklı anlatan kaynaklar da bulunmaktadır. Keşmir bölgesinde Mihrace'nin Keşmir'in bağımsız statüsünü devam ettirmek için Pakistan ve Hindistan ile anlaşmaya varmaya çalıştığı, Pakistan'ın bunu kabul etmesine karşın Hindistan'ın bunu kabullenemediği ve Mihraceyi baskı altında tutarak bölgeyi ilhak ettiği, akabinde de Mihrace'yi Pakistan'ın sevk ettiği birliklerden korumak için Keşmir'e asker sevk ettiğini ileri süren kaynaklar da mevcuttur (Toker, 2019, s. 1511). Hindistan'ın iddialarına göre ise Pakistanlı aşiretlerin bölgeye işgal amacıyla gelmesinden dolayı Mihrace Hindistan'dan yardım istemiş, bunun karşılığı olarak da Keşmir'in Hindistan'a ilhakını içeren belgeyi "gönüllü" bir şekilde imzalamıştır (Bayram, 2021, s. 228). Keşmir'in Hindistan'a katılmasına müteakip bölgede başlayan çatışmalar, 1948 yılında Pakistan ve Hindistan arasında savaşa dönüşmüştür. Birleşmiş Milletler'in (BM) müdahil olmasıyla¹ son bulan çatışmalar neticesinde Pakistan, Keşmir'in üçte birini ele geçirmiş fakat toprakların büyük bir kısmı Hindistan'ın elinde kalmıştır (Armaoğlu, 2019, s. 504).

BM tarafından alınan 13 Ağustos 1948 tarihli 47 sayılı karar ve 14 Mart 1950 tarihli 80 sayılı kararlara göre, Ateşkes Hattı'nın kurulması (Ceasefire Line), Pakistan birliklerinin geri çekilmesi, yasa ve düzeni korumak için gereken asgari miktar dışındaki Hint askerlerinin Keşmir dışına çıkarılması ve Keşmir halkının iradesini belirlemek için BM denetimli bir plebisitin yapılması planlanmıştır (UN, 1948, ss. 4-6, UN, 1950, ss. 1-2). Ateşkes Hattı'nın kurulması için 27 Temmuz 1949 tarihinde Karaçi anlaşması imzalanmıştır. BM Hindistan- Pakistan Komisyonu'nun arabuluculuğunda imzalanan ve siyasi meselelerin gündem dışı tutulduğu anlaşmayla Keşmir bölgesindeki ateşkes sınırının planlanması hedeflenmiştir (Karachi Agreement, 1949, s. 1). Keşmir'de belirlenen Ateşkes Hattı'na göre hattın Batısında kalan

1 Bölgede BM temsilcileri gözlemci olarak bulunmaktadır.

topraklar (Azad Keşmir), Pakistan denetimine girerken Doğusunda kalan topraklar ise (Cammu Keşmir) Hindistan tarafından yönetilmiştir (Bayram, 2021, s. 228). Ateşkesin sağlanmasına karşın BM'nin bölgede plebisit yapılmasına yönelik kararını Pakistan kabul ederken, Hindistan ise çekimser kalmıştır. Hindistan, bölgedeki Müslüman nüfusun Pakistan tarafından manipüle edilebileceğini düşünerek bu plebisit kararını uygulamaya yanaşmamıştır (Greene ve College, 1966, s. 384). Hindistan'ın bu noktadaki temel argümanı, sahip olduğu rejimin seküler bir rejim olmasından ileri gelmektedir. Nehru'nun ifadelerinde değinildiği gibi Hindistan gerek Keşmir içerisinde yaşayan gerek ise Hindistan topraklarında yaşamını sürdüren Müslümanları, dini kimlik üzerinden değil vatandaşlık bağı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Pakistan ise Keşmir bölgesinde yaşayan Müslüman nüfusun (Keşmir'in %95'lik kısmı) tamamının Pakistan'a bağlanmak istediği ön kabulü ile hareket etmiştir. Netice itibariyle 1956 yılında Keşmir Kurucu Meclisi'nin almış olduğu kararla birlikte Keşmir'in Hindistan'a ilhak olduğu dünyaya duyurulmuş ve Hindistan, Keşmir'in devlet başkanlığı statüsünü iptal ederek Keşmir'e vali atamıştır (Karakaya ve Nazari, 2023, s. 16). Bu tarihe kadar plebisit uygulamasını, Pakistan'ın Keşmir'deki askeri uzantılarını gerekçe göstererek gerçekleştirilmeyen Hindistan, bu tarihten sonra da Keşmir'in kendi iç meselesi olduğu inancıyla hareket etmiştir.

Hindistan ve Pakistan'ın izlemiş oldukları dış siyaset, Keşmir meselesi üzerinden şekillenmiştir. Hindistan, kuruluşundan itibaren Soğuk Savaş boyunca bağlantısızlık ve bloksuzluk politikasını benimserken, Kongre Partisi'nin ideolojik yapısı nedeniyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) yakın bir mesafede durmuştur. Buna karşılık Pakistan ise Hindistan'ın SSCB ile olan münasebetine binaen, Batı Dünyasıyla sıcak ilişkiler geliştirmeyi tercih etmiştir. Batı Bloğunun başat aktörü konumunda bulunan ABD, Pakistan'ın Güney Asya'da Komünizmi dengelemek için bir fırsat olabileceğini değerlendirerek, Pakistan dış politikasını destekler nitelikte adımlar atmıştır. Bu doğrultuda Pakistan, Eylül 1955'te Bağdat Paktı'na dahil olmuştur. Pakistan'ın Bağdat Paktına katılımını takip eden günlerde Sovyet lider Kruşçev, Hindistan'ı destekleyen açıklamalarda bulunmuştur:

“Keşmir meselesi zaten Keşmir halkı tarafından çözümlenmiştir. Keşmir halkı kendisini Hindistan Cumhuriyetinin ayrılmaz bir parçası olarak telakki ediyor... Sovyet hükümeti Keşmir meselesinde Hindistan'ın politikasını desteklemektedir.”
(Rowland, 1962, s. 192).

Hindistan her ne kadar ideolojik olarak SSCB'ye yakın gözükse de Keşmir sorununun çözümü noktasında ikili görüşmeler yoluyla çözüme gidilmesine taraftar vaziyettedir. Pakistan ise Hindistan'ın sahip olduğu konvansiyonel güç üstünlüğünü dengelemek için sorunu, uluslararası arenada çözme taraftarıdır. Pakistan'ın sorunu uluslararası hale getirme çabaları bazı yazarlar tarafından, Pakistan'ın Hindistan merkezli bir dış politika izlediği, Hindistan'ın ise daha kompleks ve sadece bir ülkeyi dış politikasının merkezine oturtmadığı iddiasının ortaya atılmasına neden olmuştur (Mishra, 2005, s. 107). 1950lerin sonuna gelindiğinde Hindistan ve Çin'in ilişkilerinin Tibet özelinde bozulması, Hindistan ile sorunlar yaşayan iki ülke olan Çin ve Pakistan'ı birbirine yaklaştırmıştır. Öte yandan ABD'nin Komünist Çin tehlikesine karşı Hindistan'ı dengeleme aracı olarak kullanması, Pakistan tarafında endişe yaratmıştır (Armaoğlu, 2019, 504). Unutulmaması gereken bir nokta ise, bütün bu meselelerin 1962 yılındaki Küba Füze Krizi sonrası yaşanan Yumuşama (Detant) dönemine denk gelmesidir. Yumuşama döneminin etkileri ile ABD, SSCB ile yakın ilişkide bulunan Hindistan'ı Çin'e karşı desteklemekte bir sakınca görmemiştir (Armaoğlu, 2019, 504). ABD'nin göstermiş olduğu bu tavır, Pakistan'ı Çin'e daha da yakınlaştırmıştır. 1959 yılında yaşanan Tibet Krizi sonrası Çin ve Hindistan 1962 yılında savaşmıştır. Bu savaşın neticesinde Çin, Aksay Çin olarak adlandırılan Keşmir'in doğusundaki bölgeyi ele geçirmiş ve bu bölgenin Keşmir'e ait olmadığını Tibet'in bir uzantısı olduğunu iddia etmiştir (Erdal, 2018, s. 90). Yaşanan bu savaş sonrası Pakistan ve Çin'in, Hindistan'a karşı geliştirmiş oldukları yakın ilişkiler daha da pekişmiştir. Pakistan, Keşmir'de kontrol ettiği bölgelerden bir kısmını Çin'e vermiştir (Erdal, 2018, s. 91). Bu hareketin Pakistan ile Hindistan ilişkilerinin daha da gerilmesine yol açtığını ifade etmek gayet tabiidir. Her fırsatta BM'nin plebisit kararını uluslararası arenada gündeme getiren Pakistan'ın, Hindistan'a karşı var olan konvansiyonel güçsüzlüğünü dengelemek için Çin'i yanına çekebilme adına Keşmir'in bir bölgesini vermesi bir tezattır. Öte yandan Çin, Hindistan ile olan husumeti nedeniyle Pakistan'ı desteklemektedir.

Hindistan ve Pakistan arasında Keşmir nedeniyle yaşanan diğer savaş, 1965 yılında gerçekleşmiştir. Pakistan askerlerinin, Keşmir'de Hindistan'ın kontrolünde olan Kutch bölgesine girmesi ile savaşın fitili ateşlenmiştir. Konvansiyonel üstünlüğü ağır basan Hindistan bu savaşı da kazanmıştır. BM tarafından yayımlanan beş adet Güvenlik

Konseyi Kararı (209,210,211, 214 ve 215 sayılı kararlar)² sonrası taraflar yatışmış ve SSCB'nin arabulucu rolüyle 1966 yılında Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bir araya gelerek barış antlaşması imzalamışlardır (Pakistan Institute of International Affairs, 1966, s. 82). Taşkent'te yayınlanan deklarasyona göre, iki devlet de sorunlarını barışçıl yollarla çözmeyi taahhüt etmiş ve 5 Ağustos 1965'ten önceki mevzilerinde konuşlanmayı kabul etmişlerdir (Armaoğlu, 2019, s. 506). Pakistan'ın düzenlediği kronoloji kitapçığına göre, Hindistan'daki muhalif Praja Sosyalist Partisinin lideri Goray, varılan mutabakattan Hindistan'ın hiçbir şey kazanmadığını aksine savaştaki üstünlüğe rağmen Pakistan'a çok fazla taviz verildiğini iddia etmektedir. (Pakistan Institute of International Affairs, 1966, s. 82).

Hindistan ve Pakistan arasındaki en önemli sorunlardan bir tanesi de sınırı aşan sular meselesidir. Keşmir meselesinde Ateşkes Hattının bölgeyi ayırmasıyla birlikte İndus nehrinin konumu da bu iki ülkenin tartışmaların da kendine yer bulmuştur. İki ülkenin de sulama kaynaklarına ihtiyaç duyması nehrin stratejik önemini arttırmaktadır. Esasında İndus nehri Hindistan ve Pakistan ile birlikte Çin ve Afganistan'ı da ilgilenmektedir. Ancak İndus nehrinin Keşmir'in Hindistan'ın kontrolünde olan Cammu Keşmir bölgesinden doğması iki ülkenin su konusunda da Keşmir meselesi üzerinden karşı karşıya gelmelerine neden olmaktadır (Bayram, 2019, s. 36). 1960 yılına kadar su sorunu üzerinde anlaşamayan iki ülke Dünya Bankası'nın araya girmesiyle birlikte sınırı aşan sular konusunda bir anlaşmaya varabilmişlerdir (CIA, 1971, s. 5).³ 19 Eylül 1960'ta imzalanan "İndus Suları Anlaşması" ile çözülen bu mesele, bu tarihten itibaren iki devletin yaşadığı sorunların haricinde tutularak teknik bir mesele olarak tartışılmamıştır (CIA, 1971, s. 38).

İki ülkenin 1971 senesinde karşı karşıya gelmesi ise Keşmir meselesi yüzünden gerçekleşmemiştir. İngiltere'nin Hint yarımadasından çekilmesinden sonra, ikiye bölünen Birleşik Hindistan içerisinde kurulan Pakistan İslam Cumhuriyeti, Hindistan'ın doğusunda ve

2 Kararlar genel olarak çatışmaların durdurulması ve ateşkesin sağlanmasına yöneliktir. İlgili kararlara erişmek için bkz. Security Council Report. (2025). UN documents for Jammu and Kashmir: Security Council resolutions. *Security Council Report Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.02.2025, https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Jammu%20and%20Kashmir&cbtype=jammu-and-kashmir.

3 Sınırı aşan sularla ilgili CIA belgelerine yansıyanlarla ilgili bkz. Central Intelligence Agency. (1971). *Pakistan, India and Communist China: A change in relations*. Virginia, s. 5.

batısında, birbirlerine yaklaşık 1000 km mesafede bulunan iki parçadan teşkil olmuştur. Toprak bütünlüğünü sağlayamayan Pakistan'ın (ki sağlayabilmesi de pek rasyonel bir beklenti değildir), Doğu bölgelerinde zamanla başlayan kalkışmalar, Hindistan'ın olayları körüklemesiyle daha da büyümüştür. 1970 yılında Pakistan'da tartışılmaya başlanan yeni anayasa meselesi, tartışmanın çıkış noktası konumundadır. Doğu Pakistan'ın yetkilileri, Batı Pakistan'dan bağımsızlığı elde edebilecek tavizler istemektedir, Batı Pakistan'ın buna tavrı sert olmuş ve Pakistan'da bir iç savaş cereyan etmeye başlamıştır. Doğu Pakistan'daki Bangladeşli Müslümanlar, gördükleri baskılardan dolayı Hindistan'a sığınmak durumunda kalmıştır. Hindistan'ın böyle bir durumu öne sürerek Pakistan'ın içişlerine karışması, Pakistan tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Netice itibarıyla küçük sınır çatışmaları şeklinde başlayan olaylar, Pakistan'ın Hindistan'daki havalimanlarını bombalamasıyla savaşa dönüşmüştür. Dönemsel bir şans olarak Pakistan'ı aynı anda hem Çin hem de ABD desteklemiştir. Savaşın başladığı dönem, Çin ve ABD arasında Ping-Pong diplomasisinin⁴ başladığı bir zamana denk gelmiştir. Buna karşılık SSCB'nin desteklediği Hindistan, önceki savaşlarda olduğu gibi Pakistan'ı yine yenilgiye uğratmış ve Doğu Pakistan, Pakistan'dan bağımsızlığını ilan ederek Bangladeş adıyla uluslararası arenada yerini almıştır (Armaoğlu, 2019, s. 508). BM Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılmış olan 21 Aralık 1971 tarihli 307 numaralı kararlar tarafların daha önceden belirlenmiş Ateşkes Hattı'na çekilmeleri, ateşkesin sağlanması, mültecilerin evlerine gönüllü bir şekilde geri dönmesi için şartların temin edilmesi ve sorunun barışçıl yöntemlerle ele alınması çağrısında bulunulmuştur (UN Security Council, 1971, 307 Numaralı Karar, s. 1). Savaşın ardından 1972 yılında Simla Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Ateşkes Hattı olarak bilinen hattın adı Kontrol Hattı (Line of Control- LoC) olarak değişmiştir (Simla Agreement, 1972, Madde 4.). Antlaşmanın önemli bir diğer etkisi ise Hindistan ve Pakistan'ın sahip oldukları sorunları ikili görüşmeler ile çözme prensibi üzerine uzlaşmalarıdır. Bu uzlaşma neticesinde Hindistan, Keşmir Sorununun uluslararası bir hale gelmesinden ziyade ikili anlaşmalar yoluyla çözülmesi konusunda büyük bir zafer elde etmiştir (Tekir, 2021, 1125). Keşmir sorununu uluslararası platformlara taşımak için uğraşan, plebisit kararı için baskı yapan Pakistan için bu sonuç, Doğu Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması kadar ağırdır. Heymann'ın iddiasına göre Simla Antlaşması ile Hindistan'ın, BM tarafından diretilen plebisit kararına uyma

4 Bkz. Eckstein, R. (1993). Ping Pong diplomacy: A view from behind the scenes. *The Journal of American-East Asian Relations*, 2(3), 327-342.

zorunluluğu ortadan kalkmıştır (Heymann, 2003, ss. 162-163.).

Hindistan ve Pakistan'ın Nükleer Silah Elde Etme Süreci

1970'lerden itibaren iki ülke arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için, Hindistan ve Pakistan'ın nükleer enerji elde etme ve nükleer silah geliştirme sürecini anlayabilmek elzemdir. İki ülkenin nükleer silahları, hangi koşullar altında ve hangi motivasyonlar ile geliştirdikleri bilinmeden Keşmir meselesinin geleceği üzerine konuşmak, yanlış sonuçlara varılmasına neden olacaktır. Hindistan ve Pakistan özelinde nükleer silahları ele almadan evvel bu ülkelerin nükleer enerji alanında ilk atılımlarını yaptıkları sırada dünyadaki konjonktürden bahsetmek faydalı olacaktır.

Nükleer silahlar, yarattıkları tahribat nedeniyle geri sarılamaz yaralar açan ve konvansiyonel silahlara göre caydırıcılığı son derece yüksek olan sistemlerdir. ABD'nin II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın iradesini kırmak ve savaşı bitirmek için ilk kez kullandığı nükleer silahların tahribat kapasitesi, o günden bugüne kat kat artırmıştır. Nükleer silahların caydırıcılığını gören diğer ülkeler de bu silahlara sahip olmak için, nükleer programlar geliştirme yoluna gitmiş bu nükleer silahların "yatay yayılmasına" neden olmuştur (Kıbaroğlu, 2002, s. 3). Nükleer silahlara sahip olan devletlerin sayısındaki artış Waltz gibi nükleer silahların yayılmasını olumlu karşılayanlara göre, dünyada istikrarın sağlanması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilirken, Sagan gibi nükleer kötümserlere göre ise, yatay eksenli bir artış istikrarın sağlanmasını kolaylaştırmayacağı gibi dünyayı güvenlik açısından daha tehlikeli bir duruma düşürecektir. Waltz'un argümanı caydırıcılık teorisine dayanmaktadır (Abbasi, 2010, s. 1). Waltz'a göre devletlerin nükleer silaha sahip olması, nükleer savaşın maliyetleri ve sonuçları çok büyük olduğu için, aralarındaki savaş riskini azaltacaktır. Buna dayanarak Waltz, Hindistan ve Pakistan gibi yeni nükleer silah devletlerinin ortaya çıkmasının, sistem düzeyinde daha fazla istikrara yol açacağına inanmaktadır (Sagan, Waltz ve Betts, 2007, s. 136). Waltz, Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olmasının olası bir savaşı önleme açısından caydırıcı olduğunu iddia etmektedir (Waltz, 1995, s. 12). Sagan ise nükleer silahların daha fazla sayıda ülkeye yayılmasının, önleyici savaşların, krizlerin, istikrarsızlıkların ve nükleer kazaların olasılığını arttırdığı için dünya güvenliğini "daha kötü" etkileyeceğini savunmaktadır. Sagan, Hindistan ve Pakistan gibi devletlerin zayıf kurumsal organizasyon yapısına sahip oldukları için nükleer silahların kullanılması konusundaki sivil denetimin

sağlanmasının zor olduğunu iddia etmektedir (Sagan, 1994, s. 68). Görüldüğü gibi Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olmasını iki perspektiften açıklayabilmek mümkündür. Bunlardan ilki nükleer silahların, savaşları önlediğini öne süren nükleer caydırıcılık konsepti, diğeri ise nükleer silahların, önleyici savaşlara ve çatışmalara yol açacağını iddia eden istikrar-istikrarsızlık paradoksudur. Hindistan ve Pakistan açısından ele alınan bu bakış açılarını anlamlandırabilmek için iki ülkenin nükleer silah elde etme aşamaları ve bu silahları elde ettikten sonra aralarındaki ilişkileri incelemek gerekmektedir.

Nükleer silahların etkisini Japonya'da test eden ABD, nükleer silahlardan kurtulmak için girişimlere başlayan ilk ülke olmuştur. ABD Başkanı Eisenhower'ın 1953 yılında BM genel kurulunda yaptığı "Barış İçin Atom" isim konuşmasından sonra, nükleer silahların kısıtlanması için önemli girişimlerde bulunulmuştur. 1957 yılında kurulan Atom Enerjisi Ajansı ile nükleer teknolojinin barış amaçlı kullanımı ve askeri amaçlara dönüşmemesi için denetlemeler yapılması hedeflenmiştir (Kibaroglu, 1999, s. 3). Nükleer silahların yatay eksende yayılmasını önlemek isteyen ABD ve SSCB'nin girişimleri bu konuda öncü olmasına rağmen, Nükleer Silahların Önlenmesi Anlaşması'na (NPT'ye) giden süreç, nükleer silahı olmayan bir ülke olan İrlanda tarafından 1958 yılında başlatılmıştır. 10 yıllık bir diplomasi trafiğinin ardından 1968 yılında imzaya açılan NPT anlaşması 1970 yılında yürürlüğe girmiştir (Kibaroglu, 1999, s. 3). Toplam 11 maddeden oluşan NPT anlaşması, üç sütunlu bir yapı olarak kabul edilmektedir (Pekar, 2017, s. 327). Anlaşmanın ilk üç maddesinde, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusu ele alınmış, 4. maddesinde nükleer enerjinin barışçıl kullanımına atıfta bulunulmuş ve 6. maddesinde ise nükleer silahsızlanmadan bahsedilmiştir (United Nations, 1968). NPT anlaşması, anlaşmaya taraf olan devletleri, nükleer silaha sahip olan ve olmayan devletler olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre 1 Ocak 1967'ye kadar nükleer deneme yapmayı başaran devletler, "Nükleer Silaha Sahip Devlet" statüsünde kabul edilmekteyken, diğer devletler ise "Nükleer Silaha Sahip olmayan Devletler" olarak nitelenmektedir. 1 Ocak 1967'den sonra nükleer silaha sahip ülkeler olan Hindistan, Pakistan, İsrail ve Güney Afrika anlaşmayı imzalamamış ve NPT'ye taraf olmamıştır.

Hindistan'ın anlaşmaya taraf olmayı reddetmesinin nedeni Hintli yöneticilerce, anlaşmanın eşitsizlik zeminine göre kurulmuş olması ve milli egemenliğe bir tehdit olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Abbasi, 2010, s. 53). Esasen 1950li yıllarda,

Hindistan yöneticileri nükleer denemeler yapmaya pek de taraftar değildir. Hindistan Başbakanı Nehru da nükleer enerjinin kitle imha silahlarının üretiminde kullanılmaması gerektiğini pek çok defa dile getirmiştir (Abbasi, 2010, s. 53). 1954 yılında Kanada Hükümeti ve Kanada Atom Enerjisi Limited Şirketi, Hindistan'ın bir araştırma reaktörü kurmasına yardımcı olmayı kabul etmiştir. Araştırma reaktörü (CIRUS olarak bilinen reaktörün isminin açılımı, Canadian India Reaktor United States), Reaktörün inşa edilmesinin önkoşulu olarak, Hindistan'ın nükleer teknolojiyi sadece barışçıl amaçlarla kullanacağını taahhüt eden bir anlaşma imzalaması kararlaştırılmış ve Hindistan ile Kanada arasında anlaşma imzalandıktan sonra reaktör için ağır su ve yakıt ihtiyacının ABD tarafından sağlanacağı garantisıyla inşa edilmiştir (National Security Archive, 2022)⁵ CIRUS reaktörü 1960 yılında kullanıma açılmıştır. Araştırma reaktörüne ek olarak Hindistan, 1963 yılında Kanada Atom Enerjisi Limited Şirketinin girişimleri ve Kanada Hükümetinin de yardımıyla Rajasthan eyaletinde bir nükleer enerji santralının de inşaatına başlamıştır. Yine barışçıl kullanım taahhüdü verilerek kurulmaya başlanan ve Kanada'nın Douglas Point'teki CANDU nükleer santrali ile aynı tasarıma sahip olan bu santralin adı RAPP- 1 olarak belirlenmiştir. Hindistan, RAPP-1'i takiben 1966 yılında yeni bir nükleer santral inşaatına daha başlamış ve ona da RAPP-2 ismini vermiştir. Hindistan'ın 1970 yılında yürürlüğe giren NPT anlaşmasına taraf olmamasına rağmen, nükleer enerjisini geliştirmesine bu tarihten sonra bile katkıda bulunan ABD ve Kanada, Hindistan'ın 1974 yılında Rajasthan eyaletinde "Gülümseyen Buda" adını verdiği ilk "barışçıl" nükleer denemesini yapmasından sonra ise bu ülkeye yardımlarını kesmiştir (Pekar, 2017, s. 320). Hindistan'ın nükleer patlayıcı geliştirmesinin bir nedeni olarak, Çin'in 1964 yılında yapmış olduğu nükleer denemelerin etkili olduğu ifade edilebilmektedir. Bu tarihlerde SSCB ile yumuşama dönemi yaşayan ABD'nin, Çin'e karşı Hindistan'ın nükleer enerji politikasını desteklemesi de makul bir karar olarak karşılanabilmektedir. Dolayısıyla Hindistan, konjonktürel bir şans eseri nükleer silahları üretebilmiştir. Güney Asya'da önce Çin'in nükleer silahlara sahip olması domino etkisi yaratmış ve evvela Hindistan, daha sonra ise Hindistan ile derin problemleri olan Pakistan bu silahları elde etmek

5 "The U.S., Canada, and the Indian Nuclear Program, 1968-1974", National Security Archive, 12.09.2022 tarihinde gizliliği kaldırılmış belge olarak yayımlanmıştır. Erişim için bkz. National Security Archive. (2022). The U.S., Canada, and the Indian nuclear program, 1968-1974. *National Security Archive Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2022-12-09/us-canada-and-indian-nuclear-program-1968-1974>.

için nükleer enerjilerini geliştirmeye çalışmıştır (Aras, 2019, s. 15).

Pakistan'ın nükleer gelişiminde de Hindistan'da olduğu gibi ABD ve Kanada'nın yanı sıra Çin'in de etkili bir aktör olduğu görülmektedir. 1966 yılında Pakistan, ABD'nin yardımıyla kendi nükleer reaktörünü inşa etmiş ve bu reaktöre PARR-1 adını vermiştir. Kanada ile Karaçi'de 137 MW'lık bir nükleer santralin kurulması için anlaşmaya varan Pakistan, bu reaktöre KANUPP adını vermiştir (Mian, 2000, s. 2). 1966 yılında inşasına başlanan KANUPP reaktörünün yapım süreci, 1971 yılında Pakistan'da çıkan iç savaş nedeniyle askıya alınmıştır. Hindistan'ın iç savaşa müdahil olması ile tansiyon artmış ve Doğu Pakistan, Pakistan'dan ayrılarak Bangladeş adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Savaşın bitmesiyle, 1972 yılında KANUPP reaktörünün inşası tamamlanmış ve reaktör enerji üretmeye başlamıştır. Aynı yıl, Hindistan'ın nükleer silah üretme niyetinin Pakistan tarafından fark edilmesiyle, Pakistan kendi nükleer silah üretme programına başlamıştır (Chari, 1980, s. 117). 1974 yılında Hindistan tarafından yapılan nükleer deneme sonrası Pakistan'ın siyasi elitlerinde, Pakistan'ın da muhakkak nükleer enerjiye sahip olması gerektiğine dair fikir güçlenmiştir.

1975 yılında Hindistan Başbakanı Indira Gandhi, İran ziyaretinde verdiği bir röportajda "Hindistan'ın Pakistan'ı tehdit etmek için nükleer deneme yapmadığını, nükleer denemenin sadece ve sadece barışçıl bir amaçla yapıldığını ve Pakistan'ın sebepsiz bir şekilde telaşa kapıldığını" beyan etmiştir (Rani, 2007, s. 1206). Buna karşılık Pakistan Başbakanı Zülfikar Ali Bhutto ise "İsrail ve Güney Afrika'nın nükleer silah geliştirme kapasitesine sahip olduğunu, Hıristiyanların, Komünistlerin, Hinduların zaten bu yeteneğe eriştiklerini bir tek Müslümanların elinde bu yeteneğin bulunmadığını" belirtmiştir (Rani, 2007, s. 1207). Keşmir sorununu Müslümanlık kimliği üzerinden çözmeye çalışan Pakistan, nükleer silaha sahip olmak için de yine din faktörünü ön plana çıkarmıştır.

1976 yılında yapılan tüm çağrılara rağmen NPT'ye taraf olmayacağını duyuran Pakistan'a, Kanada tarafından sağlanan yardımlar askıya alınmıştır (Rani, 2007, s. 1207). Bhutto ise Pakistan halkının aç kalıp ot ve yapraklarla beslense bile nükleer silahlara sahip olacağını deklare etmiştir (Rani, 2007, s. 1211). Yakın zamanda tasnif dışı olarak yayınlanan CIA belgelerine göre ise bu tarihten itibaren Pakistan'ın nükleer çalışmaları, Çin yardımları ile ilerlemiştir (CIA, 1985, s. 1). Esasen iki ülke arasındaki yakınlaşma Çin ve Hindistan arasında

1960'larda boy gösteren husumete kadar dayanmaktadır. 1962'de Çin ve Hindistan arasında gerçekleşen savaşta, Pakistan'ın Batılı müttefiklerinin, Hindistan'a mühimmat ve lojistik yardımı yapması, Pakistan'ı Çin'e daha yakın bir pozisyon almaya itmiştir (CIA, 1964, s. 1). Her ne kadar Çin ile yakınlaşması Pakistan'a nükleer silah üretmek için katkı sağlamış olsa da Çin ile nükleer ticaretin başlamasından evvel nükleer silah üretmek için gerekli materyalleri Pakistan'ın, ABD ve bazı Avrupa ülkelerinden elde ettiği bilinmektedir (Kegley ve Wittkopf, 1981, s. 326). ABD ve müttefikleri bu durumu, Pakistan'ın nükleer gelişimine barışçıl kullanım için destek olduklarını iddia etmektedir. Kegley ve Wittkopf, 1981 yılında yazdıkları "*World Politics, Trends and Transformation*" adlı eserde Pakistan'ın Hindistan ile olan husumetinden dolayı hali hazırda kat ettiği mesafenin nükleer bir silah elde etme yolunda kullanılabileceğini belirtmektedir (Kegley ve Wittkopf, 1981, s. 326).

Pakistan'ın lideri Bhutto'nun, nükleer silaha sahip olmak niyetini ifade etmekten çekinmemesi ve Pakistan'ın gayretlerini bu yönde sevk etmesi, Güney Asya'da nükleer silahlanma yarışını hızlandırmıştır. CIA tarafından yayınlanan belgelere göre Hindistan'ın nükleer enerjiyi bir silaha çevirme süreci de Pakistan'ın nükleer silaha sahip olma girişimleri üzerine başlamıştır (CIA, 1981, s. 1).⁶ Aslında Hindistan'ın NPT'yi imzalamama gerekçesi bile nükleer silahlara sahip olma amacını yansıtmaktadır. Hindistan'ın bu noktada nükleer silaha sahip olma girişimini meşru göstermek için Pakistan'ın girişimlerini gerekçe göstermesi fırsatçılık olarak değerlendirilebilmektedir. Pakistan, 1998 yılında nükleer savaş başlığı takılabilen ilk orta menzilli füzeyi geliştirdiği duyurmuştur. Bu duyurunun akabinde Hindistan, 1974'ten sonra ikinci defa nükleer bir deneme yapmıştır (Arı, 2000, s. 161). Böylelikle iki ülkenin de nükleer silahlara sahip olduğu anlaşılmıştır.

1999 yılında iki ülke nükleer silahlara sahip olduğunu bir yıl önce duyurmuşken, Pakistanlı askerlerin Hindistan'ın kontrolündeki Cammu Keşmir bölgesine sızması nedeniyle iki ülke arasında Nisan ve Mayıs aylarında çatışmalar başlamış ve tansiyon yükselmiştir (Lambeth, 2012, s. 290). Ancak 1999'da Kargil'de yaşanan çatışmaların savaşa dönmesi, bütün dünyayı tedirgin etmiştir. Hindistan, kontrolü altındaki Cammu Keşmir bölgesine sızan paramiliter unsurları

6 Central Intelligence Agency. (1981). *India's reactions to nuclear development in Pakistan*. Virginia: Central Intelligence Agency, s. 1. Not: Belgenin tarihi 1981 olarak açıklanmasına rağmen, 1982 ve 1983 yıllarına ait bilgilerin belgenin içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun teknik bir hata olarak belgeye yansdığı düşünülmektedir.

buradan çıkarmak için operasyon başlatmış ve Pakistan'ın arabulucu olarak ABD'yi devreye sokmasıyla çatışmalar son bulmuştur (Güven, 2019). Pakistan'ın Kargil operasyonunu bir kumar olarak değerlendiren Tekir'e göre Pakistan Kargil'den utanç verici bir biçimde geri çekilmek zorunda kalarak 1972 tarihli Simla Antlaşmasının geçerli olduğunu kabul etmiştir (Tekir, 2021, s. 1126).

Nükleer denemeler yüzünden ambargolarla karşılaşan iki devletin görmüş olduğu yaptırımlar uzun soluklu olmamıştır. Hindistan'ın Güney Asya'da ekonomik olarak büyük bir potansiyeli olması ve Çin karşısında denge unsuru olarak görülmesi nedeniyle, Pakistan'ın ise 11 Eylül 2001'den sonra terörizm ile mücadele kapsamında ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olması nedeniyle, 2000li yılların ortalarından itibaren iki devletin Batı ile olan ilişkileri normal seviyeye dönmüştür (Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi, 2006).

2006 yılında ABD'nin Hindistan ile imzaladığı nükleer işbirliği anlaşması uyarınca Hindistan, ABD tarafından sağlanacak olan teknolojik bilgi ve imkanlardan yararlanmak karşılığında nükleer denemeler yapmamayı taahhüt etmiştir. Aynı tarihlerde Fransa da Hindistan ile benzer nitelikte bir anlaşma imzalamıştır (BBC Türkçe Resmi İnternet Sitesi, 2006). Çin'in göstermiş olduğu küresel yükselişi, Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın etkisinden uzaklaşan Hindistan'ın yükselişi ile dengelemek isteyen ABD için Hindistan vazgeçilemez bir ülke konumundadır. Dolayısıyla Hindistan'ın NPT'ye taraf olmadan ABD ve bazı Avrupa ülkelerinden nükleer teknoloji konusunda yardım alması pragmatik bir karardır ancak NPT anlaşmasına uygun değildir. 2000'li yıllarda Pakistan için ise durum biraz daha karmaşıktır. 1980lerde SSCB ile mücadelede ABD'nin bölgede en önemli müttefik olan Pakistan, 11 Eylül'den sonra terörizmle mücadelede her ne kadar önemli bir ülke konumunda olsa da Taliban ile mücadele konusunda ülkenin yekpare bir şekilde ABD politikalarını desteklediğini söylemek mümkün değildir. Pakistan kamuoyunun yakın bir zamana kadar 'mücahit' olarak nitelendirilen Taliban'ın terörist bir örgüte dönüşmesi sürecini kavraması pek de kolay olmamıştır. Askeri elitlerin Taliban ile olan ilişkileri göz önüne alındığında, Pakistan'ın ABD ile ilişkilerinin gerginleşmesinde Sovyet işgaline karşı kullanılan mücahitlerin yeni statüsü önemli bir problem sahası olarak gözükmektedir (Özev, 2012, s. 167). Özellikle ABD'de Obama liderliğinde Demokratların iktidara gelmesiyle ilişkiler biraz daha gerginleşmiştir. BM Güvenlik Konseyi 2009 yılında ABD'de İran'a karşı gibi yorumlanan bir karar almıştır. S/RES/1887 kodlu karar NPT'yi imzalamayan Hindistan,

Pakistan ve İsrail'in anlaşmaya katılmasını da talep etmektedir (UN, 2009, s. 3.). Ancak Chomsky'nin iddiasına göre Obama yönetimi Hindistan ve İsrail'e bu kararın kendileri için bağlayıcı olmadığını iletmiştir (Chomsky ve Polk, 2013, s. 36). Usame Bin Ladin'in Pakistan'da öldürülmesi, Pakistan'ın Bin Ladin ile ilgili bilgileri ABD ile paylaşanları tutuklaması (Özev, 2012, s. 163), ABD'nin Pakistan'a yapılan yardımlarda kesintiye gitmesine neden olmuştur (Al Jazeera Türk Resmi İnternet Sitesi, 2013). Her ne kadar Sovyet tehdidi kalkmış olsa da Pakistan, bölgede ABD için önemli ve vazgeçilemez bir ülke olduğunun bilincindedir. Çin ile geçmişten gelen münasebetleri nedeniyle ABD'ye ara ara alternatifsiz olmadığını mesajını vermekten de çekinmemektedir. Ancak Çin, bölgede Pakistan ile olan ilişkilerinin ABD ve Hindistan'ı daha da yakınlaştıracığı düşüncesiyle ilişkilerin daha da derinleştirilmesine taraftar değildir (Özev, 2012, s. 164).

2016 yılında yaşanan sınır çatışmaları ile iki taraf da kayıplar vermiş ve nükleer silaha sahip iki devletin savaşın kıyısına gelmesi, dünyayı bir kez daha tedirgin etmiştir. 2019 yılının başlarında Hint askeri konvoyuna düzenlenen saldırı sonrası Hindistan 46 askerini kaybetmiştir. Hindistan'ın iddiasına göre eylemi üstlenen Ceş-i Muhammed örgütü Pakistan tarafından desteklenmektedir. Hindistan'ın saldırılara misilleme olarak Pakistan'ın hava sınırını geçerek saldırılarda bulunmasının ardından Pakistan, Hintli pilotları ele geçirdiğini beyan eden bir video yayınlamıştır. Pakistan Başbakanı Han yaptığı açıklamada, iki ülkenin elinde de nükleer silahların olduğunu ve durumun ileri gitmesi halinde Hindistan Başbakanı Modi'nin de kendisinin de bu vaziyetin altından kalkamayacağını ve diyalogun tek çare olduğunu belirtmiştir (BBC News Türkçe Resmi İnternet Sitesi, 2019).

Hindistan Cammu Keşmir'in özerk bölgesini kaldırdığını açıklamasıyla Cammu Keşmir'de protesto gösterileri şiddetlenmiş ve akabinde sivil kayıplar artmıştır. Buna müteakiben Hindistan Dışişleri Bakanı Jaishankar, Pakistan'ın kontrolündeki Azad Keşmir bölgesini de bir gün alacaklarını deklare etmiştir (Euronews Resmi İnternet Sitesi, 2019a). Hindistan tarafından gelen ofansif dış politika açıklamalarına karşın Pakistan Başbakanı Han, olası bir çatışmada Pakistan'ın nükleer silaha ilk önce başvuran ülke olmayacağını beyan etmiştir (Euronews Resmi İnternet Sitesi, 2019b) Hindistan'ın 2004 yılında açıkladığı "*Cold Start*"

doktrinine⁷ göre nükleer silahlara ilk başvuracak ülke olmayacağı bilinmektedir. Sınırlı bir savaşı öngören doktrin ile birlikte Hindistan, Pakistan tarafından kendisine yöneltilen tehditleri caydırmayı hedeflemektedir (Şahoğlu, 2023, s. 46). Buna karşın medyaya yansıyan haberlere göre, Hindistan nükleer politikasında değişiklik yapma niyeti de taşımaktadır (Anadolu Ajansı Resmi İnternet Sitesi, 2019). Pakistan ise nükleer silahların kullanımı ile ilgili bir doktrin yayımlamamak ile birlikte Hindistan'ın konvansiyonel gücünü dengelemek amacıyla nükleer silahları caydırıcı bir unsur olarak kullanma prensibine sahiptir. Şahoğlu'nun belirttiğine göre Hindistan'ı dengeleme gayretiyle nükleer silahları geliştirmeye yönelik hamleler yapan Pakistan'ın ekonomisi bu süreçte büyük yaralar almıştır. Bunun aksine ilgili kaynaklar başka stratejik hedefler için kullanılırsa, Pakistan'ın daha müreffeh olması söz konusu olabilecektir (Şahoğlu, 2023, s. 47).

2019 yılında Hindistan hükümeti, Anayasanın 370. Maddesini kaldırarak Cammu Keşmir'in özel statüsünü iptal etmiş ve ikamete dayalı vatandaşlıkla ilgili hükümleri içeren 35A maddesini yürürlükten kaldırmıştır (Ullah, 2023, s. 37). Hindistan'ın seküler yapısı göz önüne alındığında, anlamlandırılmayan bir başka tehlikeli adım ise 2019 yılı sonlarına doğru geldiğinde Hindistan tarafından çıkarılan yeni vatandaşlık yasasıdır. Yasaya göre Hindistan, komşu ülkelerinden gelen bütün göçmenlere vatandaşlık vermekteyken, Müslümanları bu kapsamın dışında tutmaktadır (Euronews Resmi İnternet Sitesi, 2019c). Keşmir'in sosyolojik durumu göz önüne alındığında Hindistan'ın bu tartışmalı yasanın, halihazırda karışık olan bölgeyi (hatta Hindistan içerisinde yaşayan Müslümanların bulunduğu tüm bölgeleri) daha da karıştıracığı aşikardır. Ayrıca gerek ülke genelinde gerekse de Hindistan'ın kontrolü altında olan Cammu Keşmir bölgesinde Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri gerçekleştirilmektedir. Üstelik bu eylemlerin bazıları bizzat Hindistan güvenlik güçleri tarafından düzenlenmektedir. Bölgede artan şiddet olaylarının gerek Müslümanlar gerekse de Hindular üzerinde radikalleştirici etkilere sahip olarak Keşmir'de tansiyonu arttırabileceği düşünülmektedir.

Keşmir'de Muhtemel Çözüm Senaryoları

İlk bölümde Keşmir meselesinin arka planı ve ikinci bölümde Hindistan ile Pakistan'ın nükleer silah elde etme yarışı tarihsel akış

7 Cold Start Doktrini için bkz. The Diplomat Magazine. (2017, 7 Ocak). A split of the tongue on India's once hyped 'Cold Start' doctrine. *The Diplomat*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://thediplomat.com/2017/01/a-slip-of-the-tongue-on-indias-once-hyped-cold-start-doctrine/>

içerisinde ele alınmıştır. Sunulan bilgiler göz önüne alınarak Keşmir konusunda çözümün nasıl gerçekleşeceğini kestirebilmek oldukça güç bir meseledir. Nükleer silaha sahip iki devletin topyekûn bir savaşa girişmesi artık mümkün gözükmemektedir. Buna karşılık nükleer silahları elinde koz olarak tutan iki devletin, savaş çıkmayacağına dair inançlarının olması nedeniyle ya da ufak sınır çatışmaları şiddetlense bile BM Güvenlik Konseyinde olan ülkeler, nükleer silaha sahip iki devletin savaşmasına müsaade etmez inancıyla birbirlerini kışkırtmaları ve sınır çatışmalarının yaşanması gayet doğaldır. Oluşan bu istikrar-istikrarsızlık paradoksu göz önüne alınacak olursa, Keşmir'deki çözüm senaryoları, en muhtemel çözümden itibaren sıralanmak üzere şunlardır:

1. Keşmir'de var olan Kontrol Noktası (Line of Control- LoC) çizgisinin uluslararası sınır olarak kabul edilmesi,
2. Plebisit kararının uygulanarak Keşmir'in tamamının Hindistan veya Pakistan'a bağlanması,
3. Keşmir'in bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada yerini alması,

En muhtemel olmayandan muhtemel olan çözüm senaryosuna doğru ilerlemek gerekirse "Bağımsız Keşmir" devleti çözüm senaryosunu incelemek yerinde olacaktır. Keşmir'in jeolojik yapısı incelendiğinde etrafının dağlarla çevrili bir bölge olduğu görülmektedir. Bu jeolojik yapının ortak bir Keşmir kültürünün oluşmasına vesile olabileceğini düşünenler bulunmaktadır (Güler, 2017, s. 3). Ancak Keşmir içerisinde yaşayan nüfusun bir kısmı Keşmir milliyetçiliğini ya da kültürünü, "Seküler Milliyetçilik" üzerinden açıklarken bir kısmı ise "Dini Milliyetçilik" üzerinden açıklama gayreti içerisindedir. Sekülerlerin bir kısmı Keşmir'in Hindistan'a bağlanmasını savunurken bir kısmı ise Bağımsız Keşmir Devleti kurulmasını talep etmektedir. Pakistan'ın Keşmir içerisindeki 'militan gruplara' destek vermesi, Seküler grubun yelpazesinin de genişlemesine neden olmaktadır. Seküler grubun içerisinde Hindular, Budistler olduğu gibi Pakistan'a bağlanmak istemeyen Müslümanların da olduğu unutulmamalıdır. Pakistan'ın Keşmir meselesini Müslümanlık kimliği üzerinden açıklamasına rağmen bu grupların bölgedeki varlığı Pakistan'ın Keşmir siyasetini zora sokmaktadır (Güler, 2017, s. 4). Keşmir meselesinde din faktörünü önde tutanlar ise meseleyi Müslümanlık üzerinden yorumlamaktadır. Bu gruba dahil olanlar, Müslümanların Hint idaresi altında zulme uğradığını, bu yüzden Keşmir'in dini temelli bir bağımsızlık

kazanmasının gerektiği (ya da doğrudan Pakistan'a bağlanması gerektiğini) savunmaktadır (Güler, 2017, s. 6). Hindistan'ın 2019 yılında açıkladığı "Vatandaşlık Yasasının" bu grupların söylemini güçlendireceği düşünülmektedir. Bütün bu denklemler göz önüne alındığında Keşmir'de bağımsızlık yanlısı grupların olduğunu söylemek mümkündür (Koç, 2021, s. 2750). Homojen bir yapıya sahip olmayan bu örgütler içerisinde en çok bilinen örgüt Cammu Keşmir Kurtuluş Örgütüdür (Oğuş, 2023, s. 114). 2019 yılında çıkan olaylar neticesinde Keşmir halkı büyük bir baskıyla karşılaşmış ve bu sırada da CKKÖ, Hindistan tarafından terör örgütü olarak nitelenmiştir (Khan, 2021, s. 284).

Keşmir'e yönelik baskıların yalnızca Hindistan tarafından yapıldığını iddia etmek sübjektif bir yaklaşım olacaktır. Pakistan denetiminde bulunan Azad Keşmir'de de insan hakkı ihlalleri yaşanmaktadır. Ancak bu ihlaller özel olarak Azad Keşmir'e yönelik olmayıp Pakistan genelinde yaşanan insan hakkı ihlallerinin bölgeye de sirayet etmesidir. Aral'ın da belirttiği gibi Pakistan'a bağlanmak istemeyen ve bağımsız bir Keşmir idealine sahip olan kişilere de Azad Keşmir'de Pakistan tarafından baskı uygulanmakta ancak bu baskının Hindistan'ın etnik ve dini temelli olarak Cammu Keşmir bölgesinde yapmış olduğu baskıyla mukayese edilemeyeceği düşünülmektedir (Aral, 2021, s. 55). Netice itibarıyla nükleer silaha sahip olan Pakistan ve Hindistan'ın arasında, bu silahtan yoksun olarak bir Keşmir Devleti kurulsaydı bile bu devletin uzun soluklu olamayacağı düşünülmektedir. İki devletin Keşmir üzerinde savunmuş oldukları argümanlardan vazgeçmesi ve Bağımsız bir Keşmir'in kabul edilmesi zor bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir.

Keşmir meselesinde bir başka muhtemel çözüm senaryosu ise 1948 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 47 sayılı kararında belirtilmiş olan Plebisit kararının uygulanması ile Keşmir'in tamamının Hindistan ya da Pakistan'a bağlanmasıdır. 70 yıldan fazla bir süre önce alınan Plebisit kararı Hindistan'ın karara uymaması nedeniyle uygulanmamıştır. 70 yıldan beri Pakistan Devletinin temel tezi, alınan plebisit kararının uygulanması gerektiğidir. Daha önce de bahsedildiği gibi nüfusun çoğunluğu Müslüman olan Keşmir'de, Pakistan Devleti uygulanacak plebisitin kendi lehine sonuçlanacağını düşünmektedir. Ancak plebisit kararının uygulanmasında baş koşullardan birisi olan Keşmir'den Pakistan askerlerinin çekilmesi taahhüdü, Pakistan tarafından yerine getirilmemektedir. Hindistan ise bunu öne sürerek muhtemelen kendi aleyhine çıkacak bir plebisit kararından kaçınmaktadır. Çalışmanın

içerisinde sık sık uluslararası dengelerden bahsedilmiştir. Gerek Çin'in gerek ABD'nin bölgede iki devletten birinin bir diğerine mutlak üstünlük kurarak, Keşmir meselesini halletmesine izin vermeyecekleri düşünülmektedir. Dolayısıyla yakın bir gelecekte de plebisit kararının uygulanması mümkün gözükmemektedir. Pakistan, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" projesinde en önemli duraklardan biridir, bu yüzden Çin'in Keşmir meselesinde, Pakistan'ın aleyhine verilecek bir BM Güvenlik Konseyi kararına "evet" demesi düşünülemez. Öte yandan Hindistan'ın ABD'ye daha da yaklaşmasını tercih etmeyeceği için statükonun devamı Çin için en avantajlı sonuç olarak gözükmektedir. Çin, Pakistan'ı destekleyen dış politika yaklaşımı ile hem Asya'da hem de küresel düzlemde Hindistan'ı dengelemeye çalışmaktadır (Oğuş, 2023, s. 113). Meseleye ABD açısından bakmak gerekirse, Pakistan her ne kadar Çin ile yakınlaşmış olsa da ABD'nin vazgeçebileceği bir ülke değildir. Hem Pakistan'ı Çin'e daha fazla yaklaştırmamak hem de İran'ı çevreleme gücünü kaybetmemek için ABD, Keşmir meselesinde Pakistan aleyhinde bir gelişmenin gerçekleşmesine müsaade etmeyecektir. Üstelik ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ile bölgede bir güç boşluğunun oluştuğu aşikardır. ABD ve Pakistan ilişkileri her ne kadar Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi nedeniyle gerilmiş olsa da Pakistan, ABD için önemli bir aktör olmaya devam edecektir. Diğer taraftan da Çin'i dengelemek için iyi ilişkiler geliştirdiği Hindistan'ı da güçsüzleştirmek istemeyen ABD, tıpkı Çin gibi bölgede statükonun devamından yana bir tavır alacaktır.

Çalışmada elde edilen veriler değerlendirildiğinde, uygulanması en muhtemel çözümün, I. Keşmir Savaşı'nda BM tarafından çizilen Ateşkes Hattı'nın (Simla Antlaşması sonrası Kontrol Noktası) uluslararası sınır olarak kabul edilmesi şeklinde olabileceğidir. Oğuş'un da değindiği gibi Keşmir'de iki devletin de haklarının gözetilerek bir paylaşım esasına gidilmelidir (Oğuş, 2023, s. 119). Bu karar ile bölge halkının olduğu kadar Hindistan ve Pakistan içerisinde yaşayan halkların refahı da doğrudan etkilenecektir.

Esasında Hindistan'ın temel hedefinin de facto olarak ortaya çıkan sınır durumunun kalıcı hale getirilmesi olduğu düşünülmektedir. Hindistan Dışişleri Bakanı Jaishankar'ın Azad Keşmir hakkındaki değerlendirmeleri de bu doğrultuda incelenmelidir. Uluslararası aktörlerin, taraflardan birinin mutlak üstünlüğüne müsaade etmeyeceği, Hindistan'ın da bildiği bir husustur ancak buna karşı Jaishankar'ın bu açıklamasının arkasında bir niyet bulunmaktadır. Yakın bir gelecekte Hindistan'ın, Kontrol Noktası'nı uluslararası

sınır olarak tanınması için Pakistan'ı baskı altında tutmak amacıyla bu tarz beyanların artabileceği düşünülmektedir. Kısacası Hindistan, Keşmir meselesinde Pakistan'a 'ölümü gösterip sıtmaya razı etmeye' çalışmaktadır. Pakistan'ın din faktörünü araçsallaştırarak Keşmir meselesini çözmeye çalışmasından çekindiği için plebisit kararına uymayan Hindistan'ın, Azad Keşmir'i de topraklarına katma hedefi, ulaşılabılır bir hedef olmaktan uzak görülmektedir.

Sonuç

Keşmir meselesi on yıllardır uluslararası gündemi işgal etmektedir. Kökleri 19. yüzyıla kadar dayanan Keşmir sorunu nedeniyle Hindistan ve Pakistan sürekli bir gerilim içerisindedir. Daha evvel ilki 1947 ve ikincisi 1965 tarihinde olmak üzere iki kez Keşmir yüzünden karşı karşıya gelen iki devlet, nükleer silah teknolojisine eriştikten sonra topyekûn bir cephe savaşına girişmemiştir. Nükleer silahların caydırıcı etkisini göz önüne alan iki devlet, nasıl olsa savaş çıkmaz düşüncesi ile birbirlerini tahrik etmekten de geri durmamaktadır. Keşmir haricinde de birçok sorunu bulunan iki devletin, nükleer silahlara Keşmir sorunu yüzünden sahip olduklarını söylemek hata olacaktır. Güney Asya'da önce Çin'in nükleer silaha sahip olması ve 1964'te ilk denemeyi yapması Hindistan'ı tedirgin etmiş ve "barışçıl" amaçlarla başlayan nükleer enerji politikası zamanla nükleer silah üretme aşamasına dönüşmüştür. Hindistan'ın 1974 yılında Rajasthan eyaletinde yaptığı barışçıl denemeden sonra, Pakistan da nükleer silaha sahip olma niyetini dillendirmiştir. Pakistan'a uygulanan ambargolar sonrası dönemin Başbakanı Zülfikar Ali Bhutto, Pakistan'ın aç kalsa bile bu silahlara sahip olacağını belirtmiştir. 1998 yılında peş peşe nükleer denemeler yapan iki ülke, 1999 yılında ufak çaplı bir Kargil krizi yaşamış ve uluslararası güçlerin devreye girmesiyle çatışmalar sonlanmıştır. Günümüzde hala Keşmir üzerinden zaman zaman sınır çatışması yaşayan iki devletin, Keşmir sorunu konusunda mutlak bir çözüme varması uzak bir ihtimal olarak gözükmektedir. İhtimaller incelendiğinde en olası çözümün, I. Keşmir Savaşı sonrası BM'nin çizmiş olduğu Kontrol Hattı'nın, uluslararası sınır olarak kabul edilmesi şeklinde gerçekleşebileceği değerlendirilmektedir. Keşmir sorunu, iki devletin diyalog yoluyla çözmesi gereken bir sorundur. Sorunun çözümü için Pakistan, dini araçsallaştırmaktan vazgeçmeli ve Hindistan ise iç politikada kendi seküler yapısına zarar verecek adımlar atmamayı bir an evvel durdurmalıdır. Hindistan yakın dönemde çıkarmış olduğu vatandaşlık yasası ile kendi seküler yapısına zarar vererek Pakistan'ın elini güçlendirmektedir. İki devlet daha evvel İndus Nehri

konusunda uzlaşabildikleri gibi Keşmir konusunda da uzlaşabilirler. Bunun olabilmesi için iki devletin paramiliter unsurlara verdikleri desteği gözden geçirmesi, insan hakkı ihlallerine son vermesi ve başka aktörleri bu konunun tarafı haline getirmekten vazgeçmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Ek Beyan/ Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Abbasi, R. K. (2010). Understanding Pakistan's nuclear behaviour (1950s-2010): Assessing the state motivation and its international ramifications (a three models approach). (Yayımlanmamış doktora tezi, University of Leicester).

Agreement Between the Government of India and the Government of the Islamic Republic of Pakistan on Bilateral Relations (Simla Agreement). (1972). Erişim tarihi: 04.02.2025, <https://www.mea.gov.in/Portal/LegalTreatiesDoc/PA72B1578.pdf>.

AlJazeera Türk. (2013). 2001 sonrası ABD-Pakistan ilişkileri. *AlJazeera Türk Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri>.

Anadolu Ajansı. (2019). Hindistan 'Nükleer Gücü İlk Kullanan Taraf Olmama' doktrinini değiştirebilir. *Anadolu Ajansı Resmi İnternet*

Sitesi. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistan-nukleer-gucu-ilk-kullanan-taraf-olmama-doktrinini-degistirebilir/1558239>.

Aral, B. (2021). Uluslararası hukuk ve insan hakları açısından Keşmir'in Hindistan'dan ayrılma hakkı. *Journal of Civilization Studies*, 6(2), 52-72.

Aras, H. (2019). Soğuk Savaş döneminden günümüze Rusya'nın nükleer faaliyetleri ve politikaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 14-23.

Arı, T. (2000). *Global politika ve Güney Asya: Keşmir sorunu ve nükleer yarış*. İstanbul: Alfa Basım.

Armağanoglu, F. (2019). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1915-1995)*. İstanbul: Kronik.

Ataöv, T. (1960). Keşmir meselesinin önemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 5(1), 195-214.

Bayram, D. Ç. (2019). Hindistan-Pakistan su sorunu: İndus'un hidropolitigi. *Avrasya Dünyası*, 4, 36-39.

Bayram, D. Ç. (2021). Keşmir çatışmasının tarihsel kodları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(1), 221-232.

BBC News Türkçe. (2019). Keşmir krizi: Hindistan ve Pakistan arasındaki gerilim en son yükseldiğinde ne olmuştu? *BBC News Türkçe Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47385122>.

BBC Türkçe. (2006). Hindistan nükleer tecridi kırdı. *BBC Türkçe Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/03/060302_bush_india.shtml.

Bonney, R., Maini, T., & Malik, T. (Ed.). (2012). *Warriors after war: Indian and Pakistani retired military leaders reflect on relations between the two countries, past, present and future*. Bern: Peter Lang AG.

Central Intelligence Agency. (1964). *India, Pakistan and Kashmir*. Erişim tarihi: 10.01.2024, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-03061A000300010013-5.pdf>.

Central Intelligence Agency. (1971). *Pakistan, India and Communist China: A change in relations*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.cia>.

gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001100100021-2.pdf.

Central Intelligence Agency. (1981). *India's reactions to nuclear development in Pakistan*. Erişim tarihi: 10.01.2024, https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0005403744.pdf.

Central Intelligence Agency. (1985). *Nuclear exports to China*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP90-00965R000100120024-5.pdf>.

Chari, P. R. (1980). Pakistan's nuclear posture and India's options. *Economic and Political Weekly*, 15(3), 117-122.

Chomsky, N., & Polk, L. (2013). *Nükleer savaş ve çevre felaketi* (M. E. Keskin, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Deutsche Welle. (2006). Gözler Pakistan ve Hindistan'da. *Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.dw.com/tr/g%C3%B6zler-pakistan-ve-hindistanda/a-2520380>.

Duman, M. (2019). 1965 Pakistan-Hindistan savaşı ekseninde Keşmir olayları ve Türkiye'nin dış politikası. *History Studies*, 11(5), 1509-1523.

Erdal, S. (2018). Çözumsuzlüğün adı: Birleşmiş Milletlere rağmen Keşmir. *Public and Private International Bulletin*, 38(1), 85-106.

Euronews. (2019). Hindistan: Pakistan kontrolündeki Azad Keşmir'i de alacağız. *Euronews Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://tr.euronews.com/2019/09/17/hindistan-pakistan-kontrolundeki-azad-kesmiri-de-alacagiz-camnu-kesmir-siyasi-kriz>.

Euronews. (2019). Hindistan: Yeni vatandaşlık yasasına öğrencilerden Yeni Delhi'de protesto. *Euronews Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://tr.euronews.com/2019/12/24/hindistan-yeni-vatandasl-k-yasas-na-ogrencilerden-yeni-delhi-de-protesto>.

Euronews. (2019). Pakistan Başbakanı Han'dan Hindistan'a Keşmir mesajı: Nükleer silah kullanan ilk ülke olmayacağız. *Euronews Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://tr.euronews.com/2019/09/02/pakistan-basbakan-han-dan-hindistan-a-kesmir-mesaj-nukleer-silah-kullanan-ilk-ulke-olmayac>.

Greene, F., & College, W. (1966). *Dynamics of international relations: Power, security and order*. New York: Holt, Rinehart and Winston Publishing.

Güler, A. (2017). Absence of a common Kashmiri identity and future claims in the region of Kashmir: Paradox of distinct nationalism. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 1-9.

Güven, A. (2019). Geçmişten günümüze Keşmir meselesi. *İlim ve Medeniyet*. Erişim tarihi: 05.02.2024, <https://www.ilimvemedenyet.com/gecmisten-gunumuze-kesmir-meselesi.html>.

Heymann, K. (2003). Earned sovereignty for Kashmir: The legal methodology to avoiding a nuclear holocaust. *American University International Law Review*, 19(1), 153-200.

İlahi, S. (2003). The Radcliffe Boundary Commission and the fate of Kashmir. *India Review*, 2(1), 77-102.

India Nuclear Business Platform. (2019). History of Candu nuclear reaction in India. *India Nuclear Business Platform Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.01.2020, <http://www.nuclearbusiness-platform.com/india/uncategorized/history-of-candu-nuclear-reactor-in-india/>.

Karachi Agreement. (1949). *Karachi Anlaşması*. Erişim tarihi: 05.02.2024, <https://gbvoice.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/08/karachi-agreement.pdf>.

Kegley, C., & Wittkopf, E. (1981). *World politics: Trends and transformation*. New York: St. Martin's Press.

Khan, Z. (2021). The Jammu Kashmir Liberation Front: An insider account. İçinde S. Hussain (Ed.), *Society and politics of Jammu and Kashmir*. London: Palgrave MacMillan.

Kıbaroğlu, M. (1999). Kitle imha silahlarının yayılması sorunu ve Japonya'nın güvenliği. *ASAM*, 5(2), 23-39.

Kıbaroğlu, M. (2002). Kitle imha silahlarının gelişim süreci, yayılmasının önlenmesine yönelik çalışmalar ve geleceğin güvenlik tehditleri. *2023 Dergisi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/2023DergisiSoylesiMetni.pdf>.

Koç, E. (2021). Hindistan ve Pakistan ilişkileri: Bölgesel rekabetin nükleer silahlanma stratejilerine etkileri. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(40), 2744-2774.

Lambeth, B. (2012). Airpower in India's 1999 Kargil War. *Journal of*

Strategic Studies, 35(3), 289-316.

Mian, Z. (2000). Some issues associated with Pakistan's Karachi Nuclear Power Plant (KANUPP). *Sustainable Development Policy Institute, Research Report*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep00633.4.pdf>.

Mishra, R. K. (2005). India-Pakistan: Nuclear stability and diplomacy. *Strategic Analysis*, 29(1), 101-130.

National Security Archive. (2022). The U.S., Canada, and the Indian nuclear program, 1968-1974. *National Security Archive*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2022-12-09/us-canada-and-indian-nuclear-program-1968-1974>.

Nehru, J. (1989). *The discovery of India*. Oxford: Oxford University Press, Centenary Edition.

Oğuş, N. (2023). Çatışma çözümlemesi bakımından Keşmir sorunu. *Şirnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 109-122.

Özev, M. H. (2012). Küresel ve bölgesel güçlükler karşısında Pakistan'ın demokratikleşme çabaları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 147-176.

Pakistan Institute of International Affairs. (1966). Chronology December 1965 - February 1966. *Pakistan Horizon*, 19(1), 207-266.

Pekar, Ç. (2017). Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması çerçevesinde nükleer teknolojinin 'iki yüzlü' yapısı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(29), 319-337.

Rani, M. (2007). Nuclear issues in Indo-Pakistan relations. *Indian History Congress*, 68(2), 1204-1214.

Rowland, J. (1967). *A history of Sino-Indian relations: Hostile co-existence*. Princeton: N.J.D. Van Nostrand.

Sagan, S. (1994). The perils of proliferation: Organization theory, deterrence theory, and the spread of nuclear weapons. *International Security*, 18(4), 66-107.

Sagan, S., Waltz, K., & Betts, R. (2007). A nuclear Iran: Promoting stability or courting disaster. *Journal of International Affairs*, 60(2), 135-149.

Security Council Report. (2025). UN documents for Jammu and Kashmir:

Security Council resolutions. *Security Council Report Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.02.2025, https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Jammu%20and%20Kashmir&cbtype=jammu-and-kashmir.

Shungur, S. (1995). The Kashmir conflict: A case study in ethno-nationalism and its ramifications for India's national security. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, University of British Columbia).

Teachnuclear Canadian Nuclear Association. (2020). India and Pakistan. *Teachnuclear Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 03.01.2020, <https://teachnuclear.ca/all-things-nuclear/canadas-nuclear-history/candu-reactors-worldwide/india-and-pakistan/>.

Tekir, G. (2021). Prospect theory and Indian policy towards Kashmir. *International Journal of Management Economics and Business*, 17(4), 1120-1137.

The Diplomat Magazine. (2017). A slip of the tongue on India's once hyped 'Cold Start' doctrine. *The Diplomat Magazine Resmi İnternet Sitesi*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://thediplomat.com/2017/01/a-slip-of-the-tongue-on-indias-once-hyped-cold-start-doctrine/>.

Toker, H. (2003). Cunagard ve Haydarabad bağlamında Keşmir'in ilhaki üzerine bir değerlendirme. *TATAV Yayınları, Keşmir Dosyası (Rapor)*, İstanbul.

Uçarol, R. (1987). *Siyasi tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Ullah, S. (2023). Birleşmiş Milletler kararları açısından Keşmir sorunu ve Narendra Modi'nin Keşmir politikası. *Strategic Public Management Journal*, 9(16), 29-41.

United Nations. (1948). Security Council resolution 47 (1948) (on restoration of peace and order and the plebiscite in the State of Jammu and Kashmir). *United Nations Digital Library*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://digitallibrary.un.org/record/111955?v=pdf>.

United Nations. (1950). Resolution 80 (1950) (adopted by the Security Council at its 470th meeting, of 14 March 1950). *United Nations Digital Library*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://digitallibrary.un.org/record/112024?v=pdf>.

United Nations. (1968). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). *United Nations*. Erişim tarihi: 15.02.2024, <https://www>.

un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text.

United Nations. (2009). Resolution 1887 (2009) / adopted by the Security Council at its 6191st meeting, on 24 September 2009. *United Nations Digital Library*. Erişim tarihi: 12.02.2024, <https://digitallibrary.un.org/record/665529?v=pdf>.

Vehbi Şahoğlu, H. (2023). India's 'Cold Start Doctrine' and Pakistan's first use threat: Assessing nuclear deterrence. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 39-50.

Waltz, K. (1995). *Policy Paper 15: Peace, stability, and nuclear weapons*. UC San Diego: University of California Institute on Global Conflict and Cooperation.